

Сергій Рябенко

Адвокат (м. Київ)

Статтю присвячено «Книзі фактів», одному з джерел вивчення історії боротьби ОУН(б) та УПА за здобуття Української держави у 40-х рр. ХХ ст. Досліджено причини та умови створення «Книги фактів», встановлено її упорядників, подано огляд структури Книги та окремих викладених у ній епізодів боротьби українського націоналістичного підпілля у 1941—1943 рр. Також проаналізовано існуючі концепції щодо «Книги фактів» та наказу Крайового Проводу ОУН(б) на західноукраїнських землях ч. 2/43 від 27 жовтня 1943 р.

Ключові слова: «Книга фактів», ОУН(б), УПА, Крайовий Провід ОУН(б), Закерзоння, Ярослав Старух, Володимир-Ігор Порендовський, Василь Галаса, Друга світова війна, АК.

Sergii Riabenko

The Book of Facts. The history of the source

This article is devoted to The Book of Facts, a source of the studying of the history of the OUN(b) and the UPA struggle for the Ukrainian state in 1940s. The author studies the causes and the conditions of the Book of Facts creation, determines its editors, and also examines the structure of the Book and the separated episodes of the Ukrainian nationalist underground struggle in 1941—1943. Also the existent conceptions of the researchers on The Book of Facts and the order of the Land Leadership of the OUN-B No 2/43 of 27/10/1943 are analyzed.

Key words: The Book of Facts, OUN(b), UPA, the Land Leadership of the OUN(b), Zakerzonnia region, Trans-Curzonnia, Yaroslav Starukh, Volodymyr-Ihor Porendovsky, Vasyl Halasa, World War II, AK.

«КНИГА ФАКТІВ». ІСТОРІЯ ДЖЕРЕЛА

6 лютого 2008 р. під час Громадських історичних слухань «Звинувачення проти “Нахтігалю” — історична правда чи політичні технології» представник Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України) Олександр Іщук продемонстрував низку розсекречених архівних документів, які стосувалися антиєврейських акцій у Львові на початку липня 1941 р. Серед іншого було оприлюднено фрагмент архівного документа, який зберігається в одній зі справ фонду № 65¹ під назвою «До книги фактів»². Цей документ було вшито співробітниками органів держбезпеки Української РСР у середину справи та позначено в описі як «документ на українском языке», через що він тривалий час залишався непоміченим працівниками ГДА СБ України³.

Віднайдений документ, за словами тодішнього радника Голови СБ України Володимира В'ятровича, демонстрував, зокрема, як німці реалізовували свою антиєврейську політику, намагаючись закликати українців до проведення єврейського погрому у липні 1941 р., та негативне ставлення до цього з боку ОУН(б)⁴.

Після оприлюднення документа деякі дослідники оголосили його сумнівним або таким, що начебто мав характер підробки⁵.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 65. — Спр. Ф 9079. — Т. 50. — Арк. 130—131.

² «До книги фактів» — фрагмент документа ОУН(б), вилученого КГБ у вбитих членів ОУН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://memorial.kiev.ua/dokumenty-protu-falsyifikacij/19-nahtigal-iviv-1941.html> (25.12.12).

³ У Службі безпеки України відбулись Громадські історичні слухання «Звинувачення проти “Нахтігалю” — історична правда чи політичні технології» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=74369&cat_id=74549.

⁴ В'ятрович В. Кінець «легенди» про «Nachtigall» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=76643&cat_id=81484.

⁵ Зачем украинские власти пытаются обелить бандеровцев? [Електронний ресурс] // Известия. — 2008. — 11 лютого. — Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/333214>; Дюков А. Были ли бандеровцы антисемитами? [Електронний ресурс] // Комсомольская правда (Москва). — 2008. — 15 лютого. — Режим доступу: <http://www.kp.ru/daily/24049/103038/>; Дюков А. Второстепенный враг. ОУН, УПА и решение «еврейского вопроса». — М.: Фонд «Историческая память», 2009. — С. 27—29; Рибаків Д. Марко Царинник: Історична напівправа гірша за одверту брехню [Електронний ресурс] // ЛВ.иа. Избранное для всех — 2009. — 5 грудня. — Режим

Зокрема, російський історик Александр Дюков припустив, що оприлюднений документ є підготовчим матеріалом до так званої «Білої книги» («Книги фактів»), створеним «оунівськими пропагандистами», яким для цього «довелося піти на відверту брехню»⁶. Він зазначав, що наведені у документі твердження та дані, зокрема, щодо обставин замаху на Ярослава Стецька, відмови керівників ОУН(б) співпрацювати з нацистами тощо не відповідають дійсності та є брехливими, а сам документ створено у 1943—1944 рр., коли «ОУН сподівалася отримати підтримку з боку США та Великої Британії, для чого потрібно було “очистити” свою репутацію». З огляду на це, документ визначено Дюковим як фальсифікацію⁷. Джон-Пол Химка також визнав документ сумнівним, припускаючи, що його було написано або переписано після жовтня 1943 р., та піддав критиці представників ГДА СБ України за, начебто, неоприлюднення документа у повному обсязі та вибіркоче цитування поза контекстом⁸. У своїх пізніших працях Химка стверджував, що «Книга фактів», до якої відноситься оприлюднений документ, була скомпонована після війни для «коригування» або ж «переписування» сумнівної історичної пам'яті з метою «заперечення того, що будь-які погроми узагалі мали місце на українських теренах під нацистською окупацією», та на цій підставі проголосив її фальшивкою⁹. Подібної точки зору також дотримуються Марко Царинник та Пер-Андерс Рудлінг¹⁰. За твердженням Андрія Портнова,

доступу: http://society.lb.ua/life/2009/11/05/13147_marko_tsarinnik_istorichna_papirp.html; Химка І. П. Правильні та помилкові уроки з нахтігальського епізоду [Електронний ресурс] // Ліва справа. Портал українських лівих. — 2010. — 1 березня. — Режим доступу: <http://livasprava.info/content/view/2290>; Химка І.-П. Українське минуле й українське майбутнє // Страсті за Бандерою: статті та есеї / Упоряд. Т. С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак. — К.: Грані Т, 2010. — С. 215.

⁶ Зачем украинские власти пытаются обелить бандеровцев? [Електронний ресурс] // Известия. — 2008. — 11 лютого. — Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/333214>

⁷ Дюков А. Второстепенный враг... — С. 27—29.

⁸ Химка І.-П. Правильні та помилкові уроки з нахтігальського епізоду...

⁹ Himka J.-P. The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention. — 2011. — April. — P. 3; Himka J. P. The Lontsky Street Prison Memorial Museum. An Example of Postcommunist Holocaust Negationism. Paper presented at «Russian and Ukrainian Nationalism: Entangled Histories». — 2013. — 22—23 April. — P. 25; Химка Дж.-П. Дружественные вмешательства: борьба с мифами в украинской истории XX в. // Историческая политика в XXI веке: Сборник статей. — М.: Новое литературное обозрение, 2012. — С. 430.

«одразу після війни ОУН видала “Книгу фактів”, де вмістила сфальсифікований наказ не брати участі у погромах»¹¹.

Вказані вище дослідники пов'язують створення цього документа та загалом «Книги фактів» з наказом чи то так званим «директивним розпорядженням» Крайового Проводу ОУН на західно-українських землях від жовтня 1943 р. На думку Дж.-П. Химки та Тараса Курила, на підставі цього «розпорядження» здійснювалося «ідеологічно вмотивоване “опрацювання” джерел» та було наказано розпочати «спеціальну збірку документів, які б твердили, що протижидівські погроми і ліквідації проводили самі німці, без допомоги української поліції, а натомість перед розстрілами спонукали жидівський комітет... підтверджувати співвиконність української поліції в акціях»¹², що «знімало б з ОУН тягар вини за участь у погромах»¹³. М. Царинник стверджував, що нібито за цим наказом керівництво ОУН(б) розпочало переписування записів щодо свого ставлення до євреїв¹⁴, а П.-А. Рудлінг звинуватив оунівців у маніпуляціях зі спадщиною, які творять «нерозривний ланцюг, починаючи з 1943 р. і до сьогодні. У жовтні 1943 р. ОУН(б) започаткувала проект перегляду своєї історії, створюючи її нову версію, більш презентабельну для нових союзників. [...] Керівництво ОУН(б) підготувало конкретні інструкції про те, як перевісити відповідальність за погроми та антиєврейське насильство на німців та поляків [...]»¹⁵. Гжегож Россолінський-Лібе вважав, що на підставі цього наказу («вказівки») з обігу мали бути вилучені документи, у яких йшлося про участь української міліції у погро-

¹⁰ Рибаків Д. Марко Царинник: Історична напівправа гірша за одверту брехню...; Rudling P. A. *The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths* // *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*. — 2011. — № 2107. — P. 14–15.

¹¹ Портнов А. Чи готова Україна дорослішати? Нотатки про Голокост в історичній пам'яті та історичній політиці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://teatrnn.pl/sprawiedliwi/ua/node/477>

¹² Курило Т., Химка І. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // *Україна модерна*. — 2008. — Ч. 13 (2). — С. 260.

¹³ Himka J.-P. *The Lviv Pogrom of 1941. Paper for ASN Convention*. — 2011. — April. — P. 3.

¹⁴ Carynnyk M. *Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947* // *Nationalities Papers*. — 2011. — Vol. 39. — № 3. — P. 345.

¹⁵ Rudling P.-A. *The OUN, the UPA and the Holocaust...* — P. 14–15.

мах 1941 р. та її допомогу німцям у втратах євреїв¹⁶. Подібної точки зору дотримується і А. Портнов, вважаючи цей наказ («спеціальне розпорядження крайового Проводу ОУН на західноукраїнських землях») одним з прикладів «практики переписування джерел, до якої не раз вдавалася ОУН»¹⁷ та намаганням створення «єдиної української пам'яті про Голокост»¹⁸.

Утім, демонструючи подібну одноставність в оцінці документа — наказу Крайового Проводу ОУН(б) на західноукраїнських землях (ЗУЗ) ч. 2/43 від 27 жовтня 1943 р., адресованого обласним, окружним та повітовим провідникам ОУН(б) (надалі також — наказ № 2/43)¹⁹, вказані вище дослідники, за винятком М. Царинника, наводять не стільки сам текст документа, скільки доволі тенденційно оформлену цитату з нього, «добросовісно» переписану з роботи Дж.-П. Химки та Т. Курила, навіть не помітивши, що останні вказали неправильну та неповну архівну легенду документа: фонд № 3883 замість фонду № 3833 без зазначення відповідного аркуша архівної справи²⁰. Правильна архівна легенда міститься у роботах М. Царинника, який до того ж наводить фотокопію повного тексту наказу, та Г. Россолінського-Лібе²¹.

Разом з тим, безпосередній аналіз змісту документа дозволяє стверджувати, що у його оцінці дослідники припустилися кількох суттєвих помилок.

Насамперед, наказ № 2/43, незважаючи на вищенаведені твердження дослідників, не вимагав здійснювати вилучення з

¹⁶ Rossolinski-Liebe G. *The «Ukrainian National Revolution» of 1941: discourse and practice of a fascist movement // Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History.* — 2011. — № 12, 1. — P. 90.

¹⁷ Портнов А. *Історії для домашнього вжитку. Знову і знову [Електронний ресурс] // Історична правда.* — 2013. — 18 січня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/18/108737/>.

¹⁸ Портнов А. *Чи готова Україна дорослішати?..*

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 29; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 9.

²⁰ Курило Т., Химка І. *Як ОУН ставилася до євреїв?..* — С. 260. Слід зазначити, що Дж. П. Химка вже не вперше у своїх роботах подає невірні посилання на цитовані ним джерела та не приділяє належної уваги деталям. Докладніше див.: Рябенко С. *Слідами «Львівського погрому» Джона-Пола Химки // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр досліджень визвольного руху.* — Львів, 2013. — 36. 18. — С. 258—328.

²¹ Carynyuk M. *Foes of our rebirth... — P. 345—346; Rossolinski Liebe G. The «Ukrainian National Revolution» of 1941... — P. 90.*

обігу будь-яких документів чи «переписувати джерела» з метою створення якоїсь «більш презентабельної» версії історії ОУН(б). Навпаки, з його тексту чітко видно, що автори ставили перед виконавцями зовсім інші завдання. Зокрема, вимагалось:

«До 20.XI. ц.р. зібрати з терену і передати К. П. [Крайовому Проводу — С. Р.] в формі вичерпуючих протоколярних даних: І. а/ матеріали про протиукраїнські акції[,] аранжовані поляками, б/ протоколи, інструкції, обіжники, письма, /польські, большевицькі, німецькі/, що вказували б на вороже ставлення тих чинників до нашої боротьби та на їх кольоніально-грабіжницьку політику на Україні. в/ Списи²², які стверджували б, що протижидівські погроми і ліквідації переводили самі німці, без співучасті і допомоги укр. поліції, а натомість перед розстрілами спонукували жидівський комітет, чи самих диліквентів підписами стверджувати приявність української поліції і її співвиконність в акціях. г/ Матеріяли, що наявно стверджували б ініціювання і співучасть поляків в протижидівських погромах, а водночас їх прислужницько-агентурну роботу німцям в боротьбі проти українців», а також: «зарядити²³ збірку чистих і вповнених документів, що були б помічними при виїзді за кордон», і, крім того, «подати ще інформації, де вказані речі можна набути»²⁴.

Таким чином, наказ № 2/43 насправді переслідував дві мети: збір даних на визначену тематику та документів для виїзду членів оунівського підпілля за кордон.

Варто зазначити, що відомості, про які згадано вище, структури ОУН(б) фіксували ще задовго до появи наказу № 2/43. Так, зокрема, інформація про організовані поляками антиукраїнські акції, а також їхню співпрацю з німецькими структурами для боротьби проти українського національно-визвольного руху починаючи з 1942 р. не тільки збиралася, а й навіть публікувалася бандерівцями у підпільних виданнях²⁵. Крім ОУН(б) подібні антиукраїнські акції відзначали у своїх повідомленнях також струк-

²² *Переліки певних відомостей.*

²³ *Організувати.*

²⁴ *ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 29; ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 9.*

тури Українського центрального комітету, що діяли на території Генеральної Губернії²⁶ та навіть керівники радянських партизанських з'єднань на території західних областей України²⁷. Ставлення польських, радянських та німецьких структур до боротьби за створення Української держави також не було таємницею: ще починаючи з 1941 р. воно знайшло своє відображення у різного роду документах, звітах, публікаціях, листівках тощо²⁸. Колоні-

²⁵ Див. наприклад: *Витяг з «Огляду суспільно-політичного життя на Західно-Українських землях в грудні 1941 року» про діяльність польського підпілля // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. — Т. 1. Війна під час війни. 1942—1945. — Л: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — С. 149; Витяг з «Інформаційного огляду суспільно-політичного життя на Західно Українських Землях в січні — лютому 1942 року» про діяльність польського підпілля // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 150; Витяг з «Огляду суспільно-політичного життя за місяць квітень 1942 року» про діяльність поляків на теренах Західної України // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 152; Витяг із «Короткого огляду політичних, суспільних, господарських і культурних відносин на ЗУЗ за місяць липень 1942 року» про діяльність польського підпілля // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 158—159; Витяг з «Огляду політичних, суспільних та господарських відносин на теренах Львівської області за місяць червень 1943 року» про діяльність поляків // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 275; Витяг із «Політичного звіту за місяць липень — серпень 1943 року» про ситуацію на Стрийщині // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 276; Витяг із «Огляду політично-суспільних та господарських відносин на теренах Львівщини за місяць липень 1943 року» про діяльність польського підпілля // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 280.*

²⁶ Див. наприклад: *Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 1. Дослідження. — Чернівці: Букрек, 2011. — С. 483—484; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 36. — Арк. 144—145.*

²⁷ Див. наприклад: *Донесення керівників з'єднань більшовицьких партизанів Рівненської області секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про спалення поляками й німцями сіл Трипутні й Грані Дубровицького району від 02.05. 1943 р. // Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. — К.: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 140; Виписка із звіту з'єднання більшовицьких партизанських загонів Рівненської області про становище поляків у червні—липні 1943 р. від серпня 1943 р. // Сергійчук В. Поляки на Волині... — С. 226—229.*

²⁸ Див. наприклад: *Рапорт № 22 4.VII. 1942 р. «Настрої польського суспільства стосовно українців» // Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Пер. з пол. Є. Петренка. — Т. 2. — К.: Видавництво імені О. Теліги, 2005. — С. 51; Архів Центру досліджень визвольного руху (далі — АЦДВР). — Ф. 9. — Т. 2. — Од. зб. 20. — Арк. 1—3; Там само. — Ф. 9. — Т. 2. — Од. зб. 21. — Арк. 1—2; Протокол наради Гітлера з Розенбергом, Ляммерсом, Кайтелем та Герінгом від 16 липня 1941 р. // Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних*

ально-грабіжницький характер політики, зокрема німецької, на території України під час Другої світової війни також навряд чи викликатиме заперечення з боку сучасних дослідників. Нарешті, факти участі поляків у єврейських погромах визнаються навіть критиками наказу № 2/43²⁹, тому незрозуміло, яким чином їхня фіксація може вважатися «перевішуванням відповідальності за погроми на поляків»?

З огляду на це, членам оунівського підпілля не було ніякої потреби займатися «переписуванням джерел» чи «фальсифікаціями», оскільки відповідних реальних фактів удосталь існувало й без того, і їх лише треба було зібрати. Саме про це прямо зазначається в інструкції організаційної референтури Крайового Проводу ОУН(б) місцевим осередкам про збір матеріалів антиукраїнського характеру № 2/43 від листопада 1943 р., яка більш повно розкриває зміст наказу № 2/43. У її розділі «А» наводиться перелік матеріалів, які підлягають збиранню та пересилці: різного роду видання, листівки, листи, друки, оголошення, звіти тощо, матеріали німецькі, радянські, польські, причому найціннішими вважалися матеріали, що «наявно (документально) стверджували б боротьбу організації з німцями чи совітськими окупантами»³⁰. Ма-

матеріалів. Т. 1 / Зібрав і впорядкував В. Косик. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — С. 176—187; *Справа прилучення Галичини до Генерального губернаторства // Україна у другій світовій війні у документах...* — С. 224—227; *Рапорт про діяльність і ситуацію № 4 Айнзацгруп поліції безпеки і СД в РСРП (рапорт від 1.9. по 15.9.1941) // Україна у другій світовій війні у документах...* — С. 276—278; *Міністерство сходу не визнає жодних політичних вимог українців // Україна у другій світовій війні у документах...* — С. 294—297; *Наказ німецької поліції безпеки (СД) знищувати бандерівців без суду від 25 листопада 1941 р. // Україна у другій світовій війні у документах...* — С. 365—367; *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 35. — Арк. 266; *Там само.* — Арк. 268; *Німецька листівка проти ОУН і партизанів-націоналістів // Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф.* — Л.: Априорі, 2008. — С. 186—187; *Листівка газети «Радянська Україна» // Там само.* — С. 187—188; *Зі звернення вищого керівництва УРСР «До населення окупованих районів України» від 21 травня 1943 р. // ОУН і УПА в 1943 р.: документи / Упоряд. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький.* — К.: Інститут історії України, 2008. — С. 130—131.

²⁹ Himka J. P. *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes.* — 2011. — Vol. LIII. — № 2—3—4. — P. 236.

³⁰ *Інструкція Крайового проводу ОУН (С. Бандери) місцевим осередкам про збір матеріалів антиукраїнського характеру від листопада 1943 р. // ОУН і УПА в 1943 р...* — С. 282.

теріали мали бути подані в оригіналах або фотовідбитках, а у разі неможливості — у вигляді точних копій, і до них мали бути додані пояснення щодо того, де їх було знайдено, коли та ким видано³¹. Крім того, підлягали збиранню: «різного роду знімки, відбитки, фільми, що виявляли б і схоплювали б: а) політику й методи ворогів супроти українського населення; б) терор (вбивства, морди, підпали, пацифікації...); в) нашу самооборону — боротьбу (бої, могили, по жертвах)...», причому до кожної світлини за можливістю мало бути подано опис зображуваної події, місце, час, «ближчі дані (свідки)», а також «філателістичні вартісні значки»³².

А тому, здійснюючи логічне та системне тлумачення розділу І наказу № 2/43, можна зрозуміти, що стосовно проваджуваних німцями єврейських погромів та ліквідацій без участі української поліції перед керівниками структур ОУН(б) нижчого рівня так само ставилося завдання зібрати вже наявні станом на жовтень 1943 р. матеріали та передати їх Крайовому проводу. Слід також зауважити, що питання збору даних щодо єврейських погромів та ліквідацій займало у переліку встановлених наказом № 2/43 завдань далеко не перше місце. Воно визначалося передостаннім після збору даних про антиукраїнські акції поляків та ставлення німецьких, радянських та польських структур до українського національно-визвольного руху. У згадуваній же вище інструкції питання єврейських погромів та ліквідацій взагалі окремо не розглядалося: розділ «Б», яким встановлювалися конкретні напрямки збору матеріалів, мав назву «До польського питання» та був присвячений збору документальних даних стосовно поляків та польського підпілля (пп. I та II), а також терору німців, радянської влади тощо (п. III) та негативних дій угорців (мадярів) на українських землях щодо українського населення (п. IV)³³. Цим розділом від виконавців ще раз вимагалося за можливості збирати саме документальні дані у формі протоколів, точного опису подій з поданням дати події, місяця, прізвищ та інших даних винуватців та постраждалих українців, адреси, дати виготовлення звіту

³¹ Інструкція Крайового проводу ОУН (С. Бандери) місцевим осередкам про збір матеріалів антиукраїнського характеру від листопада 1943 р. // ОУН і УПА в 1943 р... — С. 282.

³² Там само.

³³ Там само. — С. 282—283.

(протоколу, оголошення), свідків події з вказівкою, що подібні дії мали бути вчинені не лише стосовно фіксації діяльності поляків та польського підпілля, а й, у тому числі, щодо терору німців та радянської влади³⁴.

Важливим є й те, що у практиці ОУН(б) подібні документи про збір інформації або даних з тих чи інших питань неодноразово ухвалювалися різними структурами підпілля протягом 1944—1946 рр. Зокрема, інструкцією теренового провідника краю «Схід» Петра Олійника-‘Енея’ та референта пропаганди Степана Драницького-‘Андрія’ ч. 1 від 19 лютого 1944 р., адресованою до виконання другові ‘Круку’, вказувалося на необхідність збору, зокрема, цінних документів, різного роду знімків, що відносяться до революційної боротьби, даних про революційний рух та підпільну боротьбу на терені, включаючи описи боїв, спогади про революційну роботу, життєписи та усі матеріали, що стосуються загиблих відомих осіб підпілля, а також усього того, що «матиме для нас в майбутньому історичну вартість»³⁵. Інструкцією організаційної референтури Крайового Проводу ОУН(б) на ЗУЗ ч. 7/44 від 29 лютого 1944 р. вимагалось утворити у кожній окрузі фотобюро, «яке робило б знімки всіх вартісних для історії подій, речей нпр. спалені села, могили, розстріли українців, бої УНС-у, знімки й протоколи полонених, документи, афіші, листівки, сцени насильної евакуації і т. п.»³⁶. Інструкція, видана навесні 1944 р., передбачала здійснити фіксацію усіх актів польсько-більшевицького терору від часу переходу фронту, причому окремо одні від одних мали подаватися перевірені та неперевірені (непевні) факти³⁷. Інструкція в справі списування якнайбільшою кількістю учасників споминів, репортажів, письмового переповідання окремих фактів, епізодів боротьби ОУН і УПА в останніх роках від вересня 1946 р. зобов’язувала кожного учасника визвольної боротьби найближчим часом приступити

³⁴ *Інструкція Крайового проводу ОУН (С. Бандери) місцевим осередкам про збір матеріалів антиукраїнського характеру від листопада 1943 р. // ОУН і УПА в 1943 р... — С. 283.*

³⁵ *ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 77.*

³⁶ *Там само. — Арк. 83.*

³⁷ *Інструкція про документальну фіксацію антиукраїнських дій, видана навесні 1944 р. // Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах... — С. 526.*

до «писання споминів про те, що він, як член ОУН, в останні роки боротьби пережив сам, бачив, чув», причому при написанні вимагалось «послугуватися точними даними» та наголошувалося на тому, що факти мають бути зібрані «дуже точно»³⁸. Нарешті, інструкцією в справі документів про боротьбу вкотре наголошувалося на обов'язку пильного збирання та пересилання усіх документів щодо діяльності українського націоналістичного підпілля, включаючи польські та більшовицькі листівки, відозви, афіши, листи, документи, фотографії ворожого терору, польські та большевицькі газети з будь-якою інформацією про боротьбу українського народу, протоколи розмов, а «місцеві орг[анізаційні] чинники повинні відразу до кожного такого документу дати свої пояснення»³⁹.

Скоріше за все, збирані на підставі наказу № 2/43 та інших інструкцій відомості надалі мали використовуватися, насамперед, для підготовки публікацій у підпільній пресі, а також різного роду відозв та листівок для населення. Адже протягом осені 1943—1944 рр. ОУН(б) та Українська повстанська армія (УПА) вели активну боротьбу проти німців та їхніх союзників, структур польського підпілля та Армії крайової (АК), радянських партизанів, а після переходу фронту — органів радянської держбезпеки. Не останню роль у цій боротьбі відігравав і так званий пропагандистський напрямок⁴⁰.

Аналогічні документи щодо збору та фіксації даних на певну тематику існували у польському підпіллі, а також у Радянському Союзі (СРСР), де вони затверджувалися на офіційному рівні органами влади.

Наприклад, наказом Львівської команди АК від 11 лютого 1944 р. передбачалося, зокрема, «у випадку мордів польського населення сейчас подавати відомості до обводу [області — С. Р.], якщо є [в] місті фотографічний апарат зробити знімку помордованих. В іншому випадку приїде фотограф з обводу. Виконану знімку

³⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 88. — Арк. 755—756.

³⁹ Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2002. — Том 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти (Документи). — С. 810—811.

⁴⁰ Див. наприклад: Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939—1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — С. 336—337.

переслати в найкоротшому часі до обводу враз з описом випадку»⁴¹.

В СРСР указом Президії Верховної Ради від 2 листопада 1942 р. було утворено спеціальну Надзвичайну державну комісію з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників, на яку покладалися обов'язки, зокрема, проведення якомога повнішого обліку фактів убивств мирних громадян та насильства окупантів над населенням, фактів вивезення на роботу до Райху, шкоди, спричиненої гітлерівцями населенню, державному та колективному майну, фактів розкрадання та знищення художніх, культурних та історичних цінностей тощо⁴².

Так само, як і українське націоналістичне підпілля, польські та радянські структури використовували отримані дані, насамперед, з пропагандивною метою. Наприклад, в офіційній радянській пресі під час Другої світової війни періодично публікувалися так звані «повідомлення Надзвичайної державної комісії», що являли собою узагальнення зібраних на різних територіях відомостей та матеріалів за певний час⁴³.

З огляду на це зрозуміло, що у контексті подібних актів українського та польського підпілля, органів влади СРСР наказ № 2/43 стосувався виключно зібрання наявної на момент його появи інформації, і жодних вимог до виконавців щодо фальсифікацій відомостей або документів, тим більше, для створення «Книги фактів» не ставив. Тому вищевказані припущення дослідників щодо наказу № 2/43 є необґрунтованими та безпідставними, оскільки інакше доведеться визнати, що подібні польські та

⁴¹ *Витяг з наказу команди округи Ль. Де. 8/оп. 11.2.1944. Відпис з польського дня 15.IV.1944 // АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 38. — Од. зб. 25. — Арк. 1; В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942—1947. — Вид. 2-е, доп. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — С. 209—210.*

⁴² *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Ю. Мандельштам. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. — С. 96—98.*

⁴³ *Див. наприклад: Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников. О преступлениях гитлеровских захватчиков в Литовской Советской Социалистической Республике // Красная звезда. — 1944. — № 298 [5978]. — С. 2—3; Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков. О злодеяниях немцев на территории Львовской области // Красная звезда. — 1944. — № 302 [5982]. — С. 2—3.*

радянські документи так само мали на меті здійснення фальсифікацій, а усі отримані на їх підставі дані та відомості скеровані на переписування джерел та історії загалом.

Другою важливою обставиною є те, що сам по собі наказ № 2/43 не мав прямого відношення ані до оприлюдненого у 2008 р. ГДА СБ України документу, ані до «Книги фактів» в цілому. Як зазначається в його преамбулі, для збору відповідних даних та передачі їх Крайовому Проводу встановлювався термін до 20 листопада 1943 р.⁴⁴ Натомість документ під назвою «До книги фактів» та й сама «Книга фактів» були створені значно пізніше. У самій «Книзі фактів терору німецьких і большевицьких окупантів та боротьби проти них Організації українських націоналістів і Української повстанської армії, як теж інших, звязаних з цим подій» (надалі також — «Книга фактів» або Книга), віднайденій у ГДА СБ України після 2008 р., вказується, що її видано у квітні 1947 р. підпільним видавництвом «Перемога»⁴⁵. Укладачем Книги був Володимир-Ігор Порендовський-‘К. Вірлинів’⁴⁶. Певне відношення до її створення також мали крайовий провідник ОУН(б) на Закерзонні Ярослав Старух-‘Стояр’ та підпільник-друкар на псевдо ‘Мак’⁴⁷. Деяка інформація щодо планів, часу та місця створення Книги наводиться також у документах бандерівського підпілля та у спогадах самого В.-І. Порендовського.

Так, у звіті від 28 грудня 1948 р., складеному Миколою Радейком-‘Кримом’⁴⁸, зазначається, що у січні 1946 р. під час організації видавничого осередку при Крайовому Проводі на Закер-

⁴⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 29; ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 9.

⁴⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 230зв.

⁴⁶ Там само. — Арк. 202зв; Там само. — Ф. 6. — Спр. 75172фп. — Т. 1. — Арк. 73, 179, 181; Порендовський В.-І. У кігтях СТЕПЛАГУ (Кенгір 1949—1954). Спогади. — Львів: Сполом, 2005. — С. 6.

⁴⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 204зв; Там само. — Ф. 6. — Спр. 75172фп. — Т. 1. — Арк. 74—75; Там само. — Т. 2. — Арк. 99; Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945—1947). — Машинопис спогадів, зберігається у АЦДВР. — С. 118—119. Готується до друку.

⁴⁸ АДЦВР. — Ф. 9. — Т. 16. — Од. зб. 6. — Арк. 1—26; Там само. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 1—5; Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2004. — Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27 й «Бастіон»: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). — С. 279; Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — С. 42;

зонні⁴⁹ між крайовим провідником Я. Старухом, його заступником та референтом пропаганди Василем Галасою-‘Зеноном’⁵⁰, а також провідниками I (Переміщина-Лемківщина) та II (Ярославщина-Любачівщина) округ Мирославом Гуком-‘Григором’ та М. Радейком поблизу Перемишля відбулася розмова стосовно організації та завдань такого осередку⁵¹.

Микола Радейко-‘Крим’, провідник II округи ОУН(б) та керівник редакційного звена крайового проводу ОУН(б) на Закарпатті

Мирослав Гук-‘Григор’, провідник I округи ОУН(б) на Закарпатті та організатор друкарні ім. Я. Старуха

⁴⁹ Про організаційну структуру видавничого осередку на Закарпатті див.: Літопис УПА. — Торонто, 1987. — Том 16: Підпільні журнали Закарпатської України, 1945—1947. — С. 10—11.

⁵⁰ Галаса В. Наше життя і боротьба... — С. 5, 40—41, 66—67. Після арешту Степана Левицького-‘Щасливого’ органами німецької держбезпеки від літа 1943 р. перебував на посаді обласного провідника ОУН(б) на Переміщині (АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 1; Літопис УПА. — Т. 34. — С. 827). Навесні 1945 р., після реорганізації Закарпатського краю, був призначений заступником крайового провідника ОУН(б). У 1947 р. виконував також обов’язки крайового референта пропаганди (Літопис УПА. — Т. 40. — С. 13).

⁵¹ Літопис УПА. — Т. 34. — С. 825; Літопис УПА. — Т. 40. — С. 279; Галаса В. Наше життя і боротьба... — С. 58, 66—67, 76—77. Згідно зі спогадами Марії Савчин-‘Марічки’, Я. Старух прибув на Переміщину після різдвяних свят 1946 р. (Літопис УПА. — Торонто; Львів, 1995. — Т. 28: Марія Савчин («Марічка»). Тисяча доріг (спогади). — С. 102).

Під час розмови йшлося про те, «щоби зібрати й видати окремими книгами розкидані у різних звітах, записках, споминах, описах, репортажах документи-факти доби УПА. Книга мала обіймати документи боротьби українського народу проти німецьких, большевицьких і польських окупантів та факти ворожого терору. Період німецької окупації в Україні мав творити першу книгу, чи радше книги»⁵². Фактична робота над такими збірками документів була розпочата після 20 січня 1946 р. на Любачівщині поблизу села Люблинець.

Планами організаторів видавничого осередку передбачалося охопити спеціальною книгою період німецької окупації, а після того в окремому томі або навіть томах представити боротьбу українського підпілля проти радянських та польських структур на Закерзонні⁵³. Йшлося не стільки про одну-єдину «Книгу фактів», скільки про створення цілого циклу документальних збірок на відповідні теми, об'єднаних під такою умовною назвою.

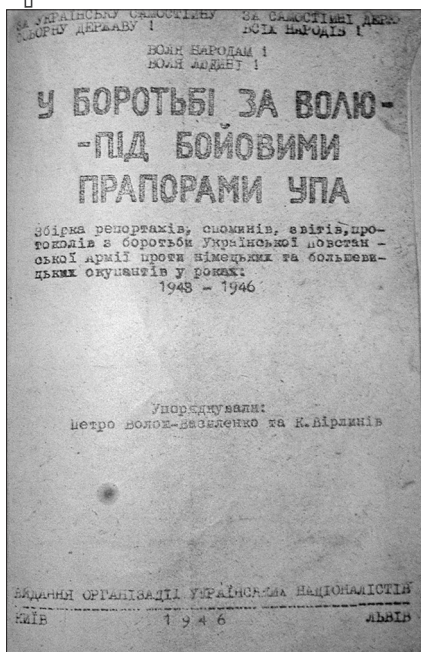
Як вказується у звіті М. Радейка, джерелом для створення таких книг мали бути усі наявні на той час у розпорядженні українського підпілля на Закерзонні звіти та друковані видання, зокрема, з архівів Я. Старуха та В. Галаси⁵⁴. Однак фактично робота над створенням книг велася на підставі дуже скупих матеріалів різноманітного характеру (звітів, репортажів, спогадів, записів, статистики, видань), — «все некомплектне з різних теренів та з різного часу»⁵⁵. Незважаючи на звернення упорядників до структур українського підпілля, потрібні матеріали були одержані далеко не всі й не з усіх теренів. Через це даних для створення першої з запланованих книг, що мала охоплювати період німецької окупації, виявилось замало, і, як зазначається у звіті М. Радейка, фактично створювати її на той момент не було з чого. Тому було прийняте рішення виготовити першою збірку, що стосувалася боротьби на Закерзонні. Для цього усім тамтешнім окружним провідникам та командирам відтинків було надіслано повідомлення з проханням надати усі звіти та статистичні матеріали, а також «провести акцію у відділах УПА і куцах за збирання описів боїв, споминів,

⁵² АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 1.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само. — Арк. 1—2.

Обкладинка крайового видання збірки «У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА». 1946 р.

переживань і цікавіших епізодів з життя в УПА поодиноких стрільців і командирів»⁵⁶. Таку збірку під назвою «У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА» було видано 1946 р. та влітку наступного року разом з іншими матеріалами доставлено вояками УПА до Західної Німеччини, де 1949 р. її було перевидано⁵⁷. Наступними в окремому томі мали бути опубліковані матеріали про події на Закарпатті до серпня 1945 р., які складалися з близько 200 сторінок машинописного тексту та включали, зокрема, «багату статистику». Ці матеріали було зібрано та передано членам видавничого осередку підпільником на псевдо 'Володар'⁵⁸ восени 1946 р., однак плани щодо їх видання так і не були реалізовані⁵⁹.

Створення, власне, самої «Книги фактів» розпочалося не раніше червня 1946 р., коли на Зелені Свята (Трійцю) її упорядник В.-І. Порендовський прибув до видавничого осередку на Закарпатті⁶⁰. Зі спогадів самого Порендовського випливає, що завдання підготувати хронологічний реєстр фактів з їх коротким описом на основі підпільних звітів він отримав від Я. Старуха у жовтні або листопаді 1946 р.⁶¹ Створен-

⁵⁶ АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 2.

⁵⁷ ААЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 2. *У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА*. — Авґсбург: Вид. ТПН ОУН «На сторожі», 1949. — С. 1, 7—8.

⁵⁸ *Скоріше за все, йдеться про керівника технічного осередку II округи Рудольфа Попандзюка (Літонис УПА. — Т. 40. — С. 493; Порендовський В. І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 128). Див. також: Літонис УПА. — Том 16. — С. 13.*

⁵⁹ АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 2.

⁶⁰ Там само. — Арк. 3.

⁶¹ *Порендовський В. І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 110, 113.*

ня «Книги фактів» відбувалося у криївці, збудованій на березі р. Танви у білгорайських лісах (Пуща Ружанецька) неподалік мосту в Глухах⁶². Джерелом для написання Книги були різноманітні підпільні звіти з архіву Я. Старуха, які у більшості походили з території України, а у меншості — з Закерзоння. На основі цих звітів В.-І. Порендовський займався створенням та редагуванням короткого опису подій, у той час як 'Мак' «вписував дату, місцевість» та допомагав друкувати готові примірники тексту. Таким чином, кожен запис у «Книзі фактів» складався з дати, назви місцевості та короткого опису події, обсягом від двох до понад двадцяти рядків. Використовувані для роботи матеріали з архіву Я. Старуха та вже готові сторінки Книги зберігалися у двох бляшаних банках, закопаних неподалік від криївки⁶³.

Згідно зі спогадами В.-І. Порендовського, опрацювання «Книги фактів» тривало загалом близько восьми місяців, і станом приблизно на травень 1947 р. роботу ще не було завершено⁶⁴. Однак, 15 березня 1947 р. підпільне видавництво «Перемога» було повідомлене про висилання першої частини Книги⁶⁵, а 22 березня 1947 р. готовий примірник цієї першої частини надіслали видавництву для організації друку накладом у 200 примірників, з яких

*Володимир-Ігор Порендовський-
'К. Вирлинів', упорядник «Книги
фактів». Львів, 1943 р.*

⁶² АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 17. — Од. зб. 120. — Арк. 4; Порендовський В. І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 63, 149.

⁶³ Порендовський В. І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 118—119.

⁶⁴ Там само. — С. 135.

⁶⁵ Літопис УПА. — Т. 40. — С. 471.

Василь Галаса-‘Орлан’, заступник крайового провідника та референт пропаганди Закерзоння. 1942 р.

30-40 призначалося для Закерзоння, а 160 мали бути передані «догори»⁶⁶. Ця частина мала бути надрукована найближчим часом, «дуже старанно, у великому аркушевому форматі, зі старанною коректою» і, по можливості, на двокартковому папері⁶⁷. Робота над іншими частинами Книги тривала й після квітня 1947 р. Ці частини також мали бути невдовзі надіслані до друку та надруковані у першу чергу⁶⁸. Втім, їх так ніколи й не було випущено. За інформацією, наведеною у протоколі допиту В.-І. Порендовського від 23.04.1949 р., вищезазначена перша частина «Книги фактів» була єдиною з трьох частин,

підготовлених до публікації, яка фактично була видана⁶⁹.

Як зазначалося вище, укладачі мали намір опублікувати Книгу досить великим як для підпільного видання накладом. У протоколі допиту В.-І. Порендовського від 12.04.1949 р. навіть наводиться інформація про начебто видання першої частини «Книги фактів» накладом у 600 примірників⁷⁰. Однак, мабуть, ця інформація є перебільшенням. Наразі точно відомо про існування лише двох видрукованих машинописним способом примірників Книги⁷¹. Один з них був переданий М. Радейку разом з іншим архівом наприкінці серпня 1947 р., і у подальшому планувалося організувати його пересилку на Захід, а другий при відході з Закерзоння мав при собі В.-І. Порендовський, і його було відібрано у нього під час арешту

⁶⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 197.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Літопис УПА. — Т. 40. — С. 471, 473.

⁶⁹ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75172фп. — Т. 1. — Арк. 73.

⁷⁰ Там само. — Арк. 43.

⁷¹ Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 119.

чеською поліцією у вересні 1947 р.⁷². На думку Порендовського, саме цей примірник пізніше було передано до колишнього архіву КГБ (тепер — ГДА СБ України)⁷³, де він зберігається у даний час. Доля другого примірника наразі залишається невідомою, однак можливо, що він був знищений разом з іншими матеріалами з архіву В.-І. Порендовського, закопаними у бляшаних банках на березі р. Танви⁷⁴. З огляду на це, питання кількості надрукованих примірників Книги та їхньої долі потребує подальшого з'ясування.

Таким чином, з вищенаведеного випливає, що «Книга фактів», до якої належить і оприлюднений ГДА СБ України документ, не була ані єдиною, ані навіть першою з числа подібних збірників. Збір матеріалів для її складання вівся з різних теренів у 1946 р., тобто більш ніж через 2,5 роки після закінчення терміну, що відводився наказом № 2/43 для збору та пересилання даних до Крайового Проводу. Тому, як зазначалося раніше, цей наказ не мав прямого відношення до створення Книги, а намагання окремих дослідників ув'язати між собою ці два документи є необґрунтованими та помилковими.

Таким самим необґрунтованим та безпідставним є й інший висновок про те, що «Книга фактів» начебто мала на меті «коригування сумнівної історичної пам'яті», «переписування джерел», «очищення репутації» або іншу «відверту брехню». Навпаки, укладальники добре усвідомлювали недостатній характер наявних у їхньому розпорядженні матеріалів для створення повної та всебічної картини німецької окупації та боротьби проти неї українського націоналістичного підпілля. Через це у тексті Книги було прямо зазначено, що дані, на яких вона базується, є неповними та «зібрані з деяких звітів підпільних українських публікацій»⁷⁵. У передмові «від видавництва» вказувалося, зокрема, що «перший випуск “Книги фактів”, який оце видаємо, є дуже скупий своїм змістом і має багато недомагань. У наших руках не було жодних архівних ані інших подібних матеріалів, з яких можна би було виготовити якслід того роду книгу. Тому видаючи цей випуск, за-

⁷² ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75172фп. — Т. 2. — Арк. 45; Там само. — Арк. 127; Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 136, 150, 153, 157.

⁷³ Порендовський В.-І. В підпільних редакціях (1945—1947)... — С. 151.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 201.

Ярослав Старух-‘Стояр’, член
Проводу ОУН(б) та крайовий
провідник Закарпаття

кликаємо всіх друзів, які дістануть його у свої руки, надіслати негайно свої справлення, доповнення й архівні матеріали, щоб можна було видати скоро повну книгу фактів»⁷⁶.

За своєю структурою «Книга фактів» складається з 60 сторінок машинописного тексту, які включають: уривки з оунівського часопису «До зброї» з фрагментами наказу командира УПА Дмитра Клячківського-‘Клима Савура’ від 31 серпня 1943 р. та відозв УПА⁷⁷; витяги з постанови Третьої конференції ОУН(б)⁷⁸; фрагмент з новели Василя Стефаника «Сини»⁷⁹; цитати з Симона Петлюри, Миколи Міхновського, Юрка (Михайла) Колодзінського, С. Даженського⁸⁰, вірші Олександра Олесея

«Ми не кинемо зброї своєї»⁸¹, Василя Пачовського «Гімн безсмертної батави»⁸², Г. Ярославенка «Україно, несемо твій стяг!»⁸³; передмови від В.-І. Порендовського⁸⁴ та Я. Старуха⁸⁵. Однак найбільший інтерес для дослідників становить, мабуть, хронологічний опис подій за час від березня 1941 р. до кінця 1943 — початку 1944 рр. Він займає більшу частину Книги (сторінки 9—55) та за

⁷⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 201зв.

⁷⁷ Там само. — Арк. 203—203зв., 228—228зв.

⁷⁸ Там само. — Арк. 228зв—230зв.

⁷⁹ Там само. — Арк. 203зв.

⁸⁰ Там само. — Арк. 230зв.

⁸¹ Там само. — Арк. 202.

⁸² Там само. — Арк. 203. На основі цього вірша був створений «Марш УПА-Захід». Докладніше про нього див.: наказ Ч. 17 від 1 січня 1946 р. по оперативній групі УПА Захід (ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 62. — Арк. 85зв).

⁸³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 204.

⁸⁴ Там само. — Арк. 202зв.

⁸⁵ Там само. — Арк. 204—204зв.

задумом упорядників мав продовжуватися у наступних подібних книгах⁸⁶.

Слід зазначити, що події у цьому описі подаються доволі точно, а наведені там деталі знаходять підтвердження в інших джерелах. Такими, наприклад, є згадки про акції бандерівського підпілля 22—30 червня 1941 р., скеровані на зрив радянської мобілізації, напади на установи органів держбезпеки, підготовку та утворення на залишених радянськими частинами територіях українських органів влади, події у Львові 30 червня 1941 р., пов'язані з проголошенням Акту відновлення Української держави (надалі — Акт 30 червня), конференції та наради членів українського націоналістичного руху влітку та восени 1941 р., маніфестації на підтримку Акту 30 червня, арешти членів Українського державного правління (УДП) та активістів ОУН(б), організацію військових підстаршинських шкіл, рух Похідних груп на схід тощо⁸⁷. Разом з тим, в окремих записах «Книги фактів» наявні деякі неточності, які стосуються переважно дат та цифр втрат українського населення, зокрема, під час енкаведистських розстрілів в'язнів. Наприклад, у записі про II Великий Збір ОУН(б) у Кракові вказується, що він «відбувся в м[ісяці] березні—квітні 1941 р.»⁸⁸, хоча насправді він відбувався на початку квітня 1941 р. Втім, у цьому випадку така неточність у датуванні може бути пояснена не тільки можливою відсутністю у розпорядженні укладачів необхідних матеріалів про роботу II Великого Збору, а й тим, що у ньому брали участь 16 делегатів з території «підрадянської» України⁸⁹, які прибули до Кракова лише напередодні збору⁹⁰, а усі підготовчі заходи для його проведення формально також здійснювалися у березні 1941 р. У ще одному записі вказується, що в грудні 1941 р. «в м. Житомирі був убитий гештапівцями Осип Марчак, родом зі Стрийщини, заслужений член ОУН, організатор і провідник Житомирщини»⁹¹. Однак дані про час та обставини загибелі обласно-

⁸⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 205—228.

⁸⁷ Там само. — Арк. 205—208.

⁸⁸ Там само. — Арк. 205.

⁸⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 21.

⁹⁰ Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. — С. 29.

⁹¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 208.

го провідника ОУН(б) на Житомирщині Романа Марчака є доволі суперечливими. Так, у донесенні поліції безпеки та СД про події в СРСР від 8 грудня 1941 р. № 143 вказується, що у цей час у Житомирі айнзацкомандою 5 було заарештовано 4 членів ОУН(б), серед яких згадується Симон Марчук, та наводяться деякі дані, отримані від нього під час допиту⁹². На думку дослідника Володимира Косика, може йтися саме про Романа Марчака⁹³. Проте, в донесенні поліції безпеки та СД про події в СРСР від 30 березня 1942 р. № 187 повідомляється про арешт у Житомирі провідних членів ОУН та про те, що обласний провідник Роман Марчак був застрелений при спробі втечі, а під його ліжком було знайдено пістолет та набої⁹⁴. Тож укладальники «Книги фактів» за відсутності у їхньому розпорядженні даних про конкретну дату смерті Р. Марчака могли пов'язати цю подію з часом, коли останнього разом з іншими учасниками підпілля було заарештовано органами німецької безпеки.

Незважаючи на помилку в імені, доволі точною є інформація про арешт німцями в Житомирі у другій половині липня 1941 р. голови «Українського Обласного Державного Правління Андрія Луцюка»⁹⁵ (голови Житомирського обласного правління Івана Луцюка). Про арешт Луцюка «по кількох тижнях успішної праці»⁹⁶ згадується у звіті учасника бандерівського підпілля на псевдо 'Паша' про діяльність ОУН(б) на Волині, Київщині та Поділлі від 7 серпня 1941 р.⁹⁷, а також у спогадах керівника Північної похідної групи ОУН(б) Миколи Климичина⁹⁸; те ж саме зазначається у роботах деяких сучасних дослідників⁹⁹.

⁹² *Донесення поліції безпеки та СД про події в СРСР №143 від 8 грудня 1941 р. // Україна у другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 2 / Зібрав і впорядкував В. Косик. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. — С. 70—74.*

⁹³ *Там само. — С. 70.*

⁹⁴ *Донесення поліції безпеки та СД про події в СРСР №187 від 30 березня 1942 р. // Україна у другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 2... — С. 152.*

⁹⁵ *ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 207.*

⁹⁶ *Івана Луцюка було призначено головою Житомирського обласного управління 10 або 11 липня 1941 р. (Українське державотворення: Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. — Львів; К.: Піраміда, 2001. — С. 222).*

⁹⁷ *ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 45.*

⁹⁸ *Климичин М. В поході до волі. Спомини. Том 1. — Детройт: Українська книгарня, 1987. — С. 362.*

Щодо тих подій, про які упорядники не мали точних даних або ці дані були недостатніми, у тексті Книги робилися відповідні примітки. Так, наприклад, після запису про напад відділу УПА на шосе Ковель—Брест на колону німецьких автомобілів, під час якого загинули вищі офіцери німецької поліції та партії, одним з яких міг бути начальник штабу СА Віктор Люте, міститься заувага про те, що «точніших даних про убитих у цій акції гітлерівських достойників наразі немає. Щодо вістки про Віктора Люте, то він дійсно в тому самому часі згинув. Але в німецькій пресі було проголошено, що він згинув у самоходовій [автомобільній — С. Р.] катастрофі, десь у Німеччині. [...] Досі не перевірено і невідомо, як дійсно було з цією подією, себто, хто властиво був убитий у цій акції, — чи цей Віктор Люте, чи може інший партійний чиновник з подібним прізвиськом. — Справа ця вимагає в'яснення тих, які брали участь у цій акції й перевіряли здобуті документи...»¹⁰⁰.

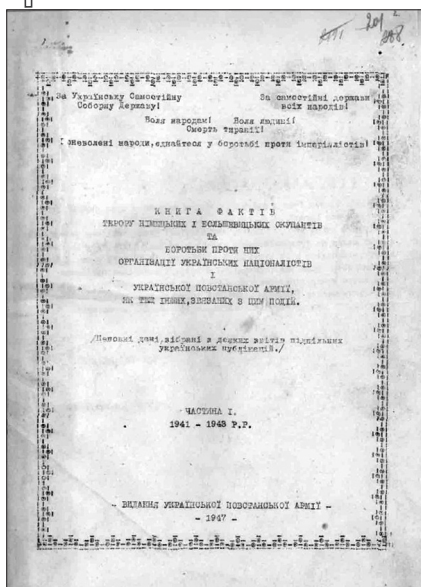
Разом з тим слід зазначити, що критика окремими дослідниками інших фрагментів «Книги фактів» є здебільшого безпідставною та надуманою. Так А. Дюков зазначає, що, на його думку, не відповідає дійсності інформація про замах на голову УДП Я. Стецька, вчинений агентом гестапо, оскільки «сам Стецько у датованій літом 1941 р. «Автобіографії» пише, що замах було вчинено «польськими колами», а гестапо у відповідь на цей замах вжило каральних заходів проти поляків»¹⁰¹. Однак твердження А. Дюкова ґрунтується на джерелі, яке визнається більшістю дослідників таким, що носить суперечливий характер, не відображає справжніх поглядів Я. Стецька, а обставини його оприлюднення та наведена у ньому інформація ставлять під сумнів його автентичність¹⁰². Крім того, відповідні підозри щодо причетності до організації замаху німецьких органів безпеки (гестапо) або радянських структур ви-

⁹⁹ Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941—1945 рр. Монографія. — Рівне: Волинські обереги, 2008. — С. 45.

¹⁰⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 216.

¹⁰¹ Зачем украинские власти пытаются обелить бандеровцев?..; Дюков А. Второстепенный враг... — С. 28.

¹⁰² Рябенко С. Слідами «Львівського погрому» Джона Пола Химки... — С. 303—304; Городецький О. Звідки беруться міфи від ПР про «фашистів» [Електронний ресурс] // Історична правда. — 2013. — 4 червня. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/06/4/125283/>.

Титульний аркуш «Книги фактів»

дослідник з метою надання своїм припущенням більшої «ваги» не тільки навмисно відсуває дату появи цієї інструкції на серпень 1941 р. (хоча авторами збірника, на який він тут посилається, її датовано просто «літом 1941 р.» та виходячи з її змісту, вказується, що вона не могла з'явитися пізніше 31 серпня 1941 р.)¹⁰⁶, а й не досить точно відтворює відповідне гасло, а зміст запису у «Книзі фактів» взагалі перекидає та надміру спрощує. Насправді у ньому йдеться про наказ Климова-«Легенди» членам ОУН(б) «не виконувати зарядження німецьких військових властей про здачу зброї, не здати зброї, але заховати всю зброю у магазинах, до-

словлював у післявоєнних спогадах сам Стецько¹⁰³, хоча документальні джерела за липень 1941 р. й не подають конкретної інформації про замовників та виконавців цього злочину¹⁰⁴.

«Сумнівність» іншого запису за липень 1941 р., у якому йдеться про відмову від співпраці з нацистами Івана Климова-«Легенди», Дюков намагається «обґрунтувати» за допомогою Інструкції № 6 крайового провідника ОУН(б) на ЗУЗ І. Климова-«Легенди» щодо українізації кадрів в адміністративно-господарській, політичній та військовій справі «від серпня 1941 р.», у якій, зокрема, використовується гасло «Хай живе Адольф Гітлер!»¹⁰⁵. Однак тут

¹⁰³ Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. — Торонто: Гомін України, 1967. — С. 263.

¹⁰⁴ Українське державотворення... — С. 164.

¹⁰⁵ Зачем украинские власти пытаются обелить бандеровцев?.; Дюков А. Второстепенный враг... — С. 28.

¹⁰⁶ ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 452—454, 482—483.

бувати всіма засобами нові запаси зброї і заховувати їх. — Одночасно з тим таємним наказом для членів ОУН, він проголосив, зі своїм підписом, друковану відозву до українського народу в подібному дусі, щоб не здавати німцям зброю і зберігати її на оборону української державности»¹⁰⁷, про його відмову з'явитися на «важну конференцію», яку він вважав за «підступ, щоб його арештувати»¹⁰⁸, та про його протест стосовно німецької окупаційної політики та попередження, що її продовження матиме для німців у майбутньому конкретні негативні наслідки¹⁰⁹. Варто зазначити також, що згадувана у цьому записі друкована відозва (наказ) до українського народу насправді існувала та уперше з'явилася у Львові ще 1 липня 1941 р. У ній вимагалось «знести всю зброю і передати Укр[аїнському] військові або віддати відділам Української державної служби безпеки, б) чужинцям зброї не давати»¹¹⁰. Крім того, відозва ОУН(б) від 6 липня 1941 р. закликала українців задержати «у своїх руках зброю, що ви її здобули від ворога», а також здобувати зброю від ворога, збирати її на місцях боїв, відкопувати зі сховків, не нищити її та не марнувати¹¹¹. Цю обставину зафіксувало також німецьке донесення № 9 про діяльність і ситуацію айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР за час від 1 до 31 січня 1942 р., у якому вказувалося, що у липні 1941 р. у заклику 'Легенди' містилася вимога створення українського війська, для озброєння якого знайдена радянська зброя мала приховуватися, а не здаватися німцям¹¹².

Утім, наразі найгострішої критики зазнає запис, датований 4—7 липня, який стосується пропозиції німецької служби безпеки (гестапо) українським колам організувати у Львові триденний

¹⁰⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 206зв.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Наказ начальника коменданта Української національної революційної армії І. Климова (Є. Легенди) про створення армії для захисту Української держави // Українське державотворення... — С. 131.

¹¹¹ Відозва ОУН (С. Бандери) із закликами до українців збройно боротися з окупантами за самостійну соборну Українську державу від 6 липня 1941 р. // ОУН в 1941 році... — С. 290—291.

¹¹² Донесення про діяльність і ситуацію №9 Айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР за період з 1 січня по 31 січня 1942 р // Україна у другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 2... — С. 111.

єврейський погром, від якої керівні чинники ОУН(б) відмовилися через її провокативний характер¹¹³. З огляду на те, що цей запис, а також докази на користь його начебто «сумнівного характеру» доволі часто згадуються у різних джерелах, існує потреба зупинитися на них дещо докладніше. Основні аргументи критиків зводяться до неправильного датування у документі погрому та німецького запрошення його розпочати кількома днями по тому, як він відбувся¹¹⁴, а також начебто перебування ОУН(б) влітку 1941 р. на радикально антисемітських позиціях та документально-го підтвердження участі українських націоналістів 30 червня та на початку липня 1941 р. у знищенні львівських євреїв¹¹⁵.

Теза про радикально антисемітський характер програмних документів ОУН(б) при здійсненні логічного та системного тлумачення останніх не знаходить свого підтвердження, докази «участі українських націоналістів у знищенні львівських євреїв» є суперечливими та часто сприймаються без належного критичного аналізу їх у сукупності, а тлумачення таких доказів окремими дослідниками є доволі тенденційним¹¹⁶. Що стосується наведених вище дат, то можна погодитися з критиками, що станом на 4 липня єврейський погром та ексгумаційні заходи у в'язницях Львова загалом завершилися. Але, як зазначалося вище, наявна неточність у датуванні могла бути викликана відсутністю у розпорядженні укладачів «Книги фактів» архівних документів, необхідних для визначення дати погрому та пов'язаних з цим пропозицій німецьких органів безпеки. Слід врахувати також, що з точним визначенням такої дати існували труднощі не лише у членів оунівського підпілля, а й у багатьох післявоєнних та сучасних дослідників, незважаючи на те, що в їхньому розпорядженні перебувала значно більша кількість документальних джерел. Зокрема, за твердженням Г. Россолінського-Лібе, «погром розпочався 30 червня чи навіть раніше [sic!]»¹¹⁷, Яків Гонігсман датує його початок

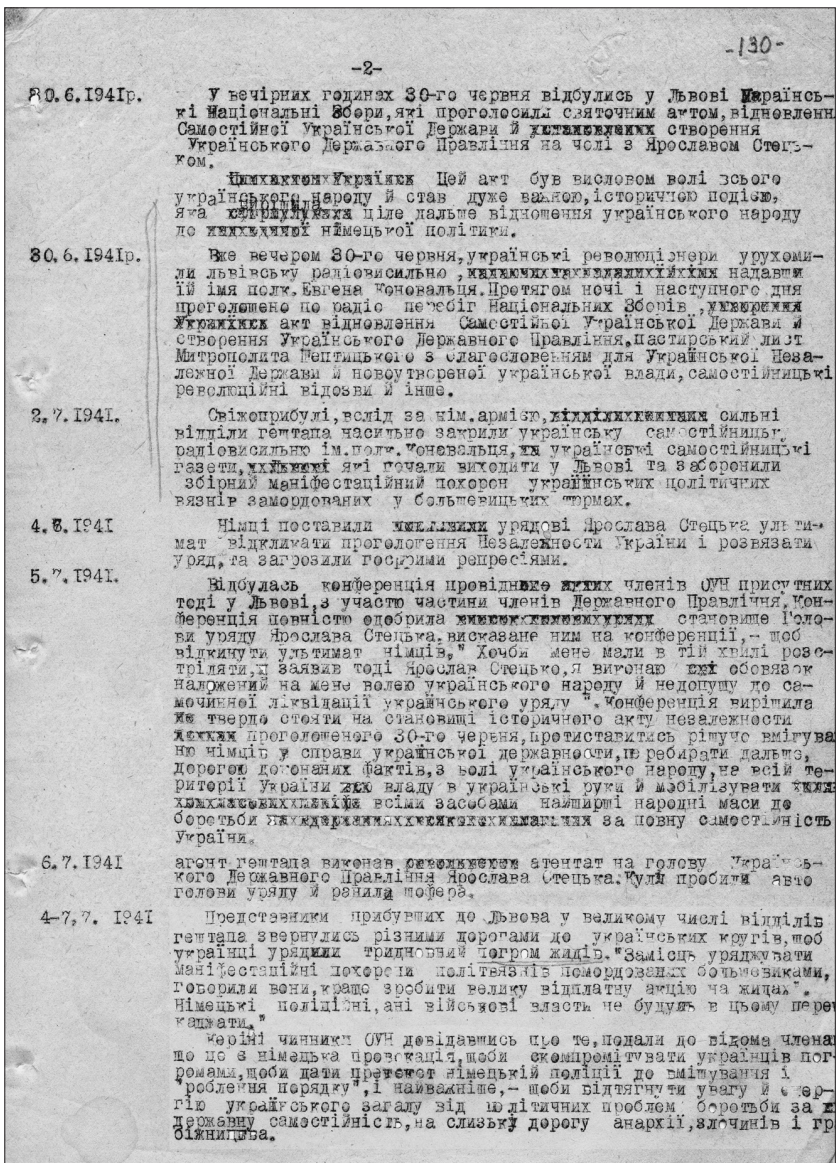
¹¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 206.

¹¹⁴ Химка І.-П. *Українське минуле й українське майбутнє...* — С. 215; Химка І. П. *Правильні та помилкові уроки з нахтігальського епізоду...*

¹¹⁵ *Зачем украинские власти пытаются обелить бандеровцев?..*; Дюков А. *Второстепенный враг...* — С. 27–28.

¹¹⁶ Рябенко С. *Слідами «Львівського погрому» Джона Пола Химки...* — С. 299–324.

¹¹⁷ *Rossolinski Liebe G. The «Ukrainian National Revolution» of 1941...* — P. 101.

Фрагмент документа «До книги фактів». Світлину взято з офіційного сайту СБ України

2 липня¹¹⁸, Філіп Фрідман визначає його тривалість від 30 червня до 3 липня¹¹⁹, Венді Лавер — часом від 30 червня до 5 липня¹²⁰, автори «Нарисів з історії єврейського народу» — 2—3 липня¹²¹, а Ярослав Грицак взагалі початком липня 1941 р.¹²².

Однак незалежно від того, чи мала тут місце неточність у датуванні подій, чи наведена у Книзі інформація стосувалася іншого погрому, вказана там позиція керівництва ОУН(б) повністю відповідала п. 17 постанови II Великого збору ОУН(б), у якому організація погромів розглядалася як чинник, покликаний відвернути увагу народних мас від головного завдання — здобуття Української держави¹²³, а також іншим програмним документам Організації. Про існування ще у передвоєнний час зобов'язуючої вказівки членам ОУН(б) не брати участі у жодних погромах, незважаючи на негативне ставлення до євреїв, згадується також у праці під назвою «Із думок членів», написаній не пізніше літа 1942 р.¹²⁴.

Крім самої «Книги фактів» та оприлюдненого 2008 р. документа під назвою «До книги фактів»¹²⁵, зміст якого повторює сторінки 10—12 Книги¹²⁶, а також згадуваного вище супровідного листа до підпільного видавництва «Перемога»¹²⁷, у ГДА СБ України зберігаються ще як мінімум три фрагменти документів, що мають відношення до Книги. Перший фрагмент під назвою «Факти»¹²⁸ за

¹¹⁸ Гонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства 1941—1944 // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2009. — № 58. — С. 163.

¹¹⁹ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2009. — № 58. — С. 127.

¹²⁰ Prof. Wendy Lower. Local Participation in the Crimes of the Holocaust in Ukraine: Forms and Consequences [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bpb.de/files/GVP6SN.pdf>.

¹²¹ Очерки по истории еврейского народа / Под ред. проф. С. Эттингера. — Тель-Авив: Ам овед, 1972. — С. 706.

¹²² Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни // Незалежний культурологічний часопис «І». — 1996. — № 8. — С. 62.

¹²³ Із постанови II Великого збору ОУН у Кракові з програмою боротьби за незалежність України в умовах війни // Українське державотворення... — С. 11. Слід, однак, враховувати, що у цій постанові від квітня 1941 р. «зайнтересованою» стороною визначалися не німці, а «московсько-більшевицький уряд».

¹²⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 507, 508зв. Автором цієї праці значиться «М. Гомін», можливо, йдеться про Я. Старуха.

¹²⁵ ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. Ф 9079. — Т. 50. — Арк. 130—131.

¹²⁶ Там само. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 205зв—206зв.

¹²⁷ Там само. — Арк. 197.

¹²⁸ Там само. — Арк. 198.

винятком одного абзацу повністю повторює зміст передмови Я. Старуха¹²⁹. Враховуючи наявні у ньому численні машинописні закреслення, він є або чернеткою цієї передмови, або, навпаки, пізніше зробленим витягом з «Книги фактів». Другий невеликий фрагмент повторює останній абзац запису за липень—серпень 1941 р. на с. 13 Книги за винятком дати, яка вказана тут як «22.7.1941 р.», перший абзац запису за серпень 1941 р. на с. 13—14 Книги, а також містить абзац з передмови Я. Старуха, відсутній у раніше згаданій копії¹³⁰. Можливо, цей фрагмент так само є пізнішим витягом. Нарешті, останній фрагмент під назвою «Від видавництва» та з приміткою «опрацьовуючий збірку “Книги фактів” К. Вірлинів» є дуже подібним до однойменної передмови до Книги¹³¹, проте відрізняється від неї деякими деталями. Зокрема, у ньому вказується, що цей випуск є пробним та «призначений головно для внутрішнього вжитку наших організаційних і військових кадрів як основна орієнтаційна схема для їх випрацювання й надіслання потрібних доповнень»¹³². З огляду на наявні машинописні закреслення та правки, так само можна припустити, що йдеться про чорновий варіант передмови до «Книги фактів».

Утім, ймовірно також, що вказані документи є так званими «малими доповненнями» до тексту Книги, які, згідно з відповіддю, адресованою другові Василю¹³³, кілька разів висилалися до підпільного видавництва «Перемога»¹³⁴.

Слід відзначити, що робота над різного роду збірниками, подібними до «Книги фактів», велася не тільки в оунівському підпіллі на території Закарпаття. Наприклад, восени 1947 р. на території воєнної округи УПА «Буг» (Львівщина) було видано так звану «одноднівку» під назвою «Літопис УПА» зі спогадами учасників національно-визвольної боротьби¹³⁵, а 1949 р. — другий номер «Літопису УПА»¹³⁶, у передмові до якого розміщувався заклик до учасників визвольної боротьби «надсилати до Редакції свої спомини з

¹²⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 84. — Арк. 204—204зв.

¹³⁰ Там само. — Арк. 199, 207—207зв.

¹³¹ Там само. — Арк. 201зв.

¹³² Там само. — Арк. 200.

¹³³ Можливо, йдеться про Василя Галасу (Літопис УПА. — Т. 40. — С. 13).

¹³⁴ Літопис УПА. — Т. 40. — С. 473.

¹³⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 70. — Арк. 499—528.

¹³⁶ Там само. — Арк. 473—498.

боротьби відділів УПА і бойових груп ОУН, свої дневники, описи боїв, оповідання, вірші, повстанські пісні, нові народні пісні про визвольну боротьбу»¹³⁷. У Західній Європі ще починаючи з 50-х років ХХ ст. Закордонними частинами ОУН (ЗЧ ОУН) здійснювалася підготовка та випуск збірок документів, статей та доповідей, об'єднаних у серію «Бібліотека Українського Підпільника». Перші томи цієї серії містили витяги з програмних документів ОУН, документи, спогади та інші джерела, присвячені боротьбі УПА, включаючи хронологічний опис бойових дій за 1943—1950 рр., подібний до того, що наводиться у «Книзі фактів»¹³⁸. Інформація з зазначених збірників доволі активно використовується у працях не тільки українських, а й закордонних дослідників¹³⁹.

Пізніше, у 1970-х роках у Північній Америці було започатковано серію «Літопис УПА», де мали бути зібрані та видані окремими томами історично важливі матеріали, документи та спогади учасників УПА¹⁴⁰. Ця серія так само починалася з опрацювання та оприлюднення наявних у розпорядженні укладачів спогадів та нечисленних інших джерел у діаспорі, однак поступово поповнювалася та розширювалася за рахунок отримання доступу до нових документальних та архівних джерел спочатку з-за кордону, а після 1991 р. і з України. Серія видається й по сьогоднішній день. Наприклад, у першій (основній) серії «Літопису УПА» ще починаючи з часів її видання в українській діаспорі друкувалися не

¹³⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 70. — Арк. 475зв.

¹³⁸ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929—1955 р. Збірка документів / Бібліотека Українського підпільника. — Ч. 1. — [Б. м.]: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942—1950 рр. Збірка документів за 1942—1950 рр. Ч. 1 / Бібліотека Українського підпільника. — Ч. 6. — [Б. м.]: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942—1950 рр. Бойові дії УПА за 1943—1950 рр. Ч. 2 / Бібліотека Українського підпільника. — Ч. 7. — [Б. м.]: Видання Організації Українських Націоналістів, 1960.

¹³⁹ Див., наприклад: Патрияк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»... — С. 300, 306, 317—318, 332—334, 347; Мотука Г. *Українська партизанка 1942—1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* — Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. — S. 191, 194—197, 199—200, 202, 204—207.

¹⁴⁰ Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2005. — Т. 42: Літопис УПА — Історія. Документи і Матеріали. — С. 12.

тільки матеріали, власне, українського підпілля, а й німецькі, радянські, польські, чеські та словацькі документи й матеріали, які стосувалися українського визвольного руху¹⁴¹.

Так само, як «Книга фактів», вказані вище серії є за своєю формою післявоєнними компіляціями, створеними на основі інших джерел не тільки після закінчення Другої світової війни, а й навіть через багато років після описуваних подій. Однак це жодним чином не заважає сучасним дослідникам використовувати їх у роботі. У наш час навряд чи будь-яка ґрунтовна та фахова розвідка на тему боротьби підпілля ОУН та УПА під час війни обійдеться без посилань на «Літопис УПА». Те, що наразі не всі оригінальні джерела, на підставі яких створювалася «Книга фактів», є у розпорядженні істориків та введені у науковий обіг, сам по собі не може бути перешкодою для її використання у дослідженнях та здійсненні її комплексного аналізу.

Зрештою, факт оприлюднення вже після завершення Другої світової війни очевидцями подій різного роду спогадів, часом навіть у формі художніх або публіцистичних творів, жодним чином не заважає критикам «Книги фактів» користуватися подібними джерелами, причому доволі часто сприймаючи викладену там інформацію некритично та без здійснення її усебічного аналізу¹⁴². Тому навряд чи післявоєнний характер Книги є підставою для застосування до неї іншого підходу та визнання її такою, що «має статус лише трохи вищий, ніж досьє, яке Яд Вашем нібито має на Шухевича та Нахтігаль»¹⁴³.

¹⁴¹ Див. наприклад: *Літопис УПА. — Торонто, 1983. — Том 6: УПА в світлі німецьких документів, 1942—1945; Книга перша: 1942—липень 1944; Літопис УПА. — Торонто, 1983. — Том 7: УПА в світлі німецьких документів, 1942—1945; Книга друга: серпень 1944—1945 (продовження шостого тому); Літопис УПА. — Торонто, 1991. — Том 21: УПА в світлі німецьких документів, 1941—1943; Книга третя: червень 1941 — травень 1943; Літопис УПА. — Торонто, 1992. — Том 22: УПА в світлі польських документів; Книга перша: Військовий суд Оперативної групи «Вісла»; Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2002. — Том 38: Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: Криївки і бункри УПА в світлі радянських документів; Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2010. — Том 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945—1948); Книга перша: рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945—1946).*

¹⁴² Див. наприклад: *Himka J. P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes. — 2011. — Vol. LIII. — № 2—3—4. — P. 217—219, 221; Рябенко С. Слідами «Львівського погрому» Джона Пола Химки...*

¹⁴³ *Химка І. П. Правильні та помилкові уроки з нахтігальського епізоду...*

«Книга фактів» була однією зі спроб написання документальної історії змагань ОУН(б) та УПА за здобуття Української держави. Вона укладалася на Закерзонні на підставі наявних матеріалів силами українського підпілля, яке тоді ще продовжувало активну боротьбу проти Польщі та СРСР на українських етнічних землях. Важливу роль у цій боротьбі відігравали інформаційний та пропагандивний напрямки, оскільки радянські та польські органи влади та навіть деякі емігрантські структури різними способами намагалися заперечити факт існування українського підпілля або ж применшували його діяльність. Тому очевидно, що у процесі спростування таких тверджень відповідну роль мали відігравати «Книга фактів» та інші збірники, цикл яких вона, за задумом упорядників, мала започаткувати, і які мали суттєво розширювати та доповнювати її зміст. Однак ця обставина не може бути приводом ані для того, щоб зробити весь масив джерел та документації, залишених українським визвольним рухом, не вартим довіри, ані для маніпуляцій з Книгою та іншими пов'язаними з нею документами з боку окремих дослідників, які, навіть не намагаючись дослідити належним чином суть питання, висловлюють тенденційні та необґрунтовані припущення щодо призначення Книги та її змісту.

«Книга фактів» є одним з документальних джерел, яке підлягає використанню та аналізу дослідниками історії українського визвольного руху поряд з іншими джерелами, створеними до, під час та після Другої світової війни. Натомість поспішність в оцінці тих чи інших джерел без належного комплексного їх аналізу дуже часто призводить до неправильних висновків.